

Наука, 1986. – 144 с. **14.** Цыкунов А. М. Квадратичный критерий абсолютной устойчивости в теории адаптивных систем / А. М. Цыкунов. – Фрунзе: Илим, 1990. – 157 с. **15.** Новый политехнический словарь. – М.: Изд-во «Большая российская энциклопедия», 2000. – 671 с.

УДК 32.019.51:81:159

БІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Петро Олещук,

*кандидат політичних наук,
асистент кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Досліджена сутність біографічного нарративу в політиці. Запропоновано підхід щодо аналізу біографічних нарративів як основи для дослідження політичного дискурсу. Вивчено особливості використання біографічних нарративів у політичному дискурсі сучасної України.

***Ключові слова:** біографічний нарратив, політична комунікація, політичний дискурс.*

In the article the essence of biographical narratives in politics is investigated. The article deals with biographical narrative as a construct for political discourse study. The author analyzed specific features of use the biographical narratives in modern Ukrainian political discourse.

***Keywords:** biographical narrative, political communication, political discourse.*

Політичний нарратив являє собою текст політико-ідеологічного змісту, структурований відповідно до комплексу вимог (як мовленнєвого, так і змістовного характеру), що покликаний донести до публіки певну базову ідею. Впровадження у науковий дискурс обговорення проблеми політичного нарративу тісно пов'язано зі зростанням ролі міждисциплінарних досліджень у вивченні сфери політики. Зокрема, перенесення поняття «нариву», котре вже набуло визначення та стало об'єктом дослідження у межах психології, соціології, філології, відкриває нові перспективи у вивченні політичної комунікації. Відповідно, в межах вітчизняної політичної

науки з'являються численні публікації, автори яких досліджують сутність даного політико-комунікативного феномена.

З-поміж інших необхідно відзначити праці Г. Г. Почепцова [6] та О. Г. Профатілової [7]. Переважна більшість досліджень стосуються сутності цього явища, типологізації політичних наративів та функцій наративу в політичному дискурсі. Водночас, політичний наратив як поняття, у якому описується змістовне політичне послання, оформлене у вигляді тексту та призначене для реалізації певних політико-ідеологічних цілей. Це несе у собі значний теоретичний потенціал для дослідження практики політичної комунікації у межах того чи іншого суспільства, вивчення основних ідей політичного дискурсу, а також цілей тих чи інших політико-комунікативних активів.

Дослідження передвиборчих наративів (як різновиду політичних наративів) дозволить окреслити базові ідейно-політичні гасла виборчої кампанії. Тому основними завданнями нашої статті мають бути: вивчення сутності політичного наративу, порівняльне дослідження передвиборчих наративів української політики, визначення комунікативної ролі політичних наративів у передвиборчих дискурсах різних етапів становлення Української держави.

У традиційному розумінні наратив визначається як текст, що описує якусь послідовність подій; те саме, що історія, розповідь, оповідання. Цей термін походить від латинського слова *narratio* – розповідь, оповідання. Д. Шифрін визначає наратив як «форму дискурсу, через яку ми реконструюємо і репрезентуємо минулий досвід для себе і для інших» [10, с. 86]. При цьому дослідники наративу в соціолінгвістиці розмежовують оповідання як текст і як процес. У даному випадку наратив виступає текстуальним вираженням процесуального («розповіді»), текст, структурований відповідно до вимог та потреб усного мовлення та архаїчних структур розповідей, але викладений здебільшого письмово.

Наратив є змістовно поєднаною розповіддю, яка може стосуватися різноманітних соціальних об'єктів, охоплюючи також і політичні явища. Сутнісна відмінність наративу, як форми поширення інформації, полягає у його цілісності. Наратив набуває свого значення лише як комплексне поєднання слів, речень, ідей. Загалом, наративний аналіз виходить із того, що за умов соціальної комунікації одиницею аналізу не можуть виступати слова, речення або словосполучення. Адже вони не містять корисної інформації. Соціальний текст несе у собі ідею не як сукупність мовленнєвих одиниць, а як цілісність. При чому, ця цілісність вибудовується згідно з вимогами лінійної структури (послідовність викладу матеріалу). Відповідно, аналіз наративів передбачає комплексність

та багаторівневість досліджень, і саме така комплексність створює передумови для використання наративів у політичній комунікації для поширення відповідних ідей.

Серед політичних наративів виокремлюють: особистісний, ідеологічний та подієвий [10, с. 88-90]. Перший тип є політичним життєписом того чи іншого політичного діяча. Тобто, це певним чином структурована, упорядкована відповідно до політичної ідеї, наповнена елементами драматизму біографія.

Головним фактором, що поєднує біографічний наратив, який може бути представлений у безлічі текстів дискурсу однієї виборчої кампанії, є персонаж, довкола якого в певній послідовності вибудовуються події. Фактично, саме персонаж виступає як тематична основа, навколо якої розгортаються події. У цьому сенсі біографічний наратив нагадує легенду про культурного героя, довкола якого вибудовується оповідання.

Перехід до епохи домінування мас-медіа у політичній комунікації зумовив трансформацію передвиборчого дискурсу, що відповідним чином впливає і на становлення сучасних політичних наративів. На сторінках газет у наративах кандидатів «до поля зору читачів потрапляють найбільш значимі події, які показують, як жив персонаж з дитячих років до сьогодні. Звичайно, це і дії (учинки й слова) персонажа, що формують характер і особистість героя, і представлення його перед виборцями у вигідному світлі» [3, с. 85-86]. Тому основним об'єктом у вивченні політичних наративів виступають ЗМІ та інші об'єкти масової культури.

При цьому не можна забувати, що за умов плюралістичності суспільства та діалогічності політичної комунікації можливе формування різних біографічних версій життя того чи іншого кандидата, залежно від суб'єкта подання інформації. У передвиборчому дискурсі про кожного кандидата, як правило, складаються два наративи з протилежним оціночним забарвленням: позитивний наратив у текстах, що агітують за нього, і негативний – у текстах, що агітують за інших кандидатів. Позитивний наратив розробляється більш докладно, саме його ми аналізуємо нижче, оскільки він покликаний репрезентувати певний ідейно-політичний комплекс кандидата.

Як вже зазначалося вище, основою для складання біографічного наративу у політиці виступає створення «зразкової біографії», близької до структури та пафосу героїчного міфу, в якому, серед іншого, фіксують найважливіші події з життя міфічного персонажу (наприклад, нащадка божества і смертної людини). Такий міф припускає, що життя героя слугує зразком для наслідування і є джерелом життєвої мудрості та моральним орієнтиром для інших членів даного соціуму.

Всі героїчні міфи містять такі елементи-епізоди: 1) чудесне народження; 2) випробування з боку старших родичів або демонів (ініціація); 3) пошуки дружини або шлюбні випробування; 4) боротьба з чудовиськами й інші подвиги; 5) смерть героя [1, с. 635-640].

Відповідно, виступаючи тією чи іншою варіацією героїчного сюжету, біографічний навратив виконує презентаційну функцію, відіграє важливу роль у створенні іміджу політика. Хоч і парадоксально, але успішні політики – це, як правило, люди, які вміють розповідати історії. «Найкращий спосіб для політика описати свою позицію, свої переконання – це передати свої ідеї у вигляді історії. Маргарет Тетчер вважається видатним ідеологом, але насправді вона була генієм наративу» [10, с. 90].

Таким чином, біографічний наратив у політиці являє собою певну історію, присвячену життєвому шляху політика, що репрезентує його як героїчну постать і стає основою для іміджевої стратегії кандидата.

Водночас, сутність біографічного політичного наративу не вичерпується лише героїзацією політичного діяча. Американський дослідник А. Дуранті співвідносить наратив політика з дискурсивною стратегією побудови наративу причетності (narrative of belonging). Послідовність життєвих подій політика подається таким чином, аби продемонструвати, що його життєвий досвід такий самий, як у більшості, і це дозволяє йому морально й емоційно ідентифікуватися зі своїми виборцями [10, с. 90].

Крім того, у даному жанрі для політика важливо продемонструвати безперервність досвіду, тобто обґрунтувати свої політичні рішення, зокрема рішення брати участь у виборах, як природне продовження свого минулого досвіду або досвіду попередників. Поєднуючи себе з історією, політик постає у суспільно-політичному дискурсі виразником вкорінених в історичний процес ідей, через апеляцію до яких реалізується передвиборча стратегія.

Наприклад, сенатор-демократ Б. Обама почав свою виборчу кампанію в столиці рідного штату Іллінойс, що дає підставу ЗМІ пов'язати його наратив з історією знаменитого попередника А. Лінкольна. Так само, як і Обама, Лінкольн до обрання до Конгресу і згодом до Білого дому був членом Генеральної асамблеї штату; і в нього до президентства не було великого політичного досвіду. Символічно, що Обама, син африканця, починає своє політичне сходження поруч із будинком людини, котра дала волю африканським рабам [10, с. 91].

Біографічний наратив може мати проспективну і ретроспективну спрямованість. Проспективний наратив характерний на етапі боротьби за завоювання політичних висот. Наратив у формі

біографії (автобіографії) є усталеним жанром виборчого дискурсу. Проте слід підкреслити, що біографічний наратив у даному випадку не є тотожним до автобіографії як встановленого законодавчими нормами юридичного документа (обов'язкового для подання серед інших документів згідно з нормами вітчизняного законодавства про вибори). Автобіографія, як жорстко регламентований документ, не дозволяє репрезентувати індивідуальну позицію. Тому, як правило, документальним вираженням політичного наративу виступають самостійні публікації.

Російський теоретик журналістики В. Третьяков пропонує загальну схему побудови біографічного наративу. На його думку, будь-який виклад біографічних даних передбачає їх структурування за загальними етапами індивідуальної біографії людини:

- 1) народження; 2) дитинство; 3) навчання – виховання, набуття життєвого досвіду; 4) дорослішання; 5) соціалізація; 6) шлюб – створення власної родини; 7) робота – реалізація своїх здібностей, одержання засобів для власного життя і своєї родини; 8) народження дітей – виховання нового покоління, поява учнів, послідовників; 9) зрілий вік – Велика родина; 10) розпад Великої родини – ідуть діти, помирають батьки; 11) старість – відхід від роботи, перехід від опіки над іншими до необхідності бути опікуваним; 12) розпад Малої родини; 13) смерть; 14) пам'ять – посмертне продовження життя в дітях, онуках, пам'яті друзів, у створеному за життя [8, с. 283-284].

Ці етапи – своєрідні базові віхи, орієнтуючись на які викладається біографічна інформація. Проте остання ніколи не буває абстрактною, а завжди містить певний вектор, що вказує на успішність або неуспішність перебігу того чи іншого життєвого етапу.

Загалом, якщо біографічні дані структурують наратив відповідно до певних стандартизованих етапів, то змістовного наповнення наративу надають відхилення від соціальної норми, котрі увиразнюють біографічну інформацію, можуть нести у собі додатковий політичний зміст. Зазвичай, це:

- 1) норма; 2) ненасильницьке радикальне скорочення життєвого циклу або багатьох його елементів – рання неміч або рання смерть, або не створена родина, немає дітей; робота, яка не приносить задоволення; 3) насильницьке радикальне скорочення життєвого циклу або багатьох його елементів – від злочинності, військових конфліктів тощо; 4) множення етапів життєвого циклу – три-чотири шлюби, часта зміна роботи і т. п.; 5) зовнішні зміни – життя під час радикальних змін у суспільстві або радикальна зміна місця проживання; 6) успіх – усе або щось істотно краще, ніж в інших; 7) неуспіх; 8) конфліктність – все йде своєю чергою, але щоразу

доводиться переборювати багато проблем, перенапружуватися; 9) падіння – різке падіння після великого успіху, усе доводиться починати спочатку; 10) внутрішня суперечливість, фрустрація – зовнішнє благополуччя за глибокої внутрішньої невдоволеності; 11) надуспіх і як наслідок 12) слава, «обожнювання», перетворення долі на дещо суспільно значиме [8, с. 283-284].

На основі узагальнення етапів життєвого циклу та можливих відхилень від загальноприйнятої схеми можна спроектувати певну матрицю біографічного дискурсу з різноманітними біографічними сюжетними лініями, котрі ретранслюються у ЗМІ та, тим самим, виступають основою для побудови біографічних нарративів. У такій матриці лінії координат становитимуть, відповідно, біографічні етапи та відхилення від норми. Легко побачити, що ця матриця містить практично все, що є в матеріалах ЗМІ, присвячених життю конкретних людей. Усього – 165 сюжетних вузлів, але в журналістиці використовуються в основному 150, тому що норма, природно, засоби масової інформації не цікавить.

Будь-яка історія з життя індивіда може бути включена до схеми. Приміром, «історія вундеркінда» – поєднання вузлів 3/11 і 7/11. Імпічмент президента – вузли 7/3, 8/9, 7/9 і 8/9. Клінічна смерть пацієнта, зі стану якої його вивели, – вузол 14/4. Навіть сенсаційна новинка – клонування людини – виступає 6-м етапом життєвого циклу, тобто втримується в нашій матриці як вузол 1/4.

Побудова біографічного нарративу політика згідно із запропонованою у матриці схемою відкриває можливості у впливі на емоційно-іраціональні складові масової політичної свідомості. Офіційна біографія виконує виключно інформаційну функцію, тоді як біографічний нарратив політика є ідейно-політичним та емоційним утворенням. Біографічний нарратив впливає не через факти, а через апеляцію до емоцій. Тому біографічний нарратив, здебільшого, втілюється у неофіційних публікаціях публіцистичного характеру: інтерв'ю, статті, книги.

Еволюція біографічних нарративів у передвибірчих кампаніях сучасної України відзначалася неоднорідністю протікання та кількома виразними особливостями. Насамперед, на перших роках незалежності біографічний нарратив продовжував розвиватися у межах традиції, започаткованої радянським політичним досвідом. Біографічні нарративи функціонували переважно у формі офіційних документів, у яких викладався життєпис кандидатів за традиційною партноменклатурною схемою: наголошувалось на трудовому шляху та оминались особистісні моменти, залишаючись забороненою темою для публічного політичного дискурсу Радянського Союзу ще з часів Сталіна.

Типовою схемою викладу життєпису політика була репрезентація етапів професійного та кар'єрного зростання, котрі підвищили компетенцію та відповідальність. Саме такими були офіційні біографії Л. Д. Кучми, В. П. Пустовойтенка, О. О. Омельченка та інших відомих політичних діячів 90-х років ХХ століття. Біографія поставала лінійним викладом фактів, серед яких ключове місце займали: соціальне походження, освіта, перші трудові кроки, перехід до управлінської діяльності, кар'єрне зростання паралельно зі зростанням компетенції (аж до керівника великого підприємства), перехід у політику і продовження управлінської діяльності на політичному рівні.

Подібний підхід, з одного боку, дозволяв структурувати та стандартизувати біографічні відомості, викладати їх у чіткій логічній послідовності, але, водночас, він сприяв знеособленню політиків, набуття ними абстрактно-загального іміджу «політичного управлінця», який не ніс у собі конкретних політичних ідей та не виступав консолідуючим мотивом у політичному дискурсі.

Переламним моментом у становленні біографічного нарративу як фактору політичного дискурсу сучасної України можна назвати президентську виборчу кампанію 2004 року, коли саме довкола індивідуально-біографічних даних кандидатів відбувалося структурування тем суспільно-політичного дискурсу.

У деяких публікаціях того періоду (приміром, «Загадка Віктора Януковича» В. Чемериса) формулюється біографічний нарратив В. Януковича. У вищезазначеній публікації просувається нарратив, заснований на двох ключових положеннях: близькості до народу та доланні труднощів. Лейтмотивом виступає цитата від імені батька політика: «А ще Федір Володимирович учив сина не боятися труднощів і часто нагадував йому приказку – як заповіт: «Очі боятися, а руки роблять» [9, с. 10]. Біографічний нарратив політика, викладений у даній публікації, базувався уже не на лінійному принципі, а на основі постійної зміни вектора біографії та на доланні труднощів, що мало б демонструвати силу характеру та здатність самореалізуватись за будь-яких умов. Якщо звернутися до біографічної матриці, то у даному випадку перетинаються кілька паралельних мотивів 2/7, 4/7, 4/9 і т.д.

Такий політичний нарратив являє собою довільну літературну комбінацію кількох основних тем: походження з народу, індивідуального таланту, долання труднощів, самореалізації. Усі ці компоненти є цілковито політично вмотивовані та мають відображати певні позитивні риси, на яких намагаються акцентувати у ході побудови відповідного іміджу.

Біографічний нарратив майбутнього Президента України В. А. Ющенка також набув нарративних рис. У ньому виразилися

мотиви спадковості щодо історичних традицій як результат родинного виховання, мотиви успішного професійного зростання та самореалізації у межах родини тощо.

В обох випадках це вже були комплексні наративи, побудовані за визначеними схемами для реалізації певних політичних ідей, а не проста репрезентація автобіографії. Відтак тенденція творення біографічних наративів як засобу політико-пропагандистської роботи у передвиборчий період була продовжена протягом наступних років.

Достатньо показовою у даному сенсі є книга Д. Попова та І. Мильштейна «Помаранчева принцеса. Загадка Юлії Тимошенко» [5]. Аналізуючи цю публікацію, можна виокремити кілька біографічних сюжетів, котрі цілком вписуються у матрицю аналізу біографічних наративів. Зокрема, ретельно підібрані факти складаються в історію культурного героя, котрий завдяки своїй наполегливості долає численні труднощі. На подібний традиційний героїко-міфологічний культурний код накладається казкова «історія Попелюшки», яка змогла стати «помаранчевою принцесою» (прозорий натяк на це міститися у самій назві).

Найперше, маємо справу з «історією вундеркінда» – поєднання вузлів матриці 3/11 і 7/11. У книзі просувається ідея про вроджені неординарні здібності, що дозволили Ю. Тимошенко здобути значних успіхів як у навчанні, так і в професійній діяльності. Підприємницьку кар'єру вона зробила в американському стилі, – у цьому їй не перешкодило й те, що в 19 років вона народила доньку (6-й пункт життєвого шляху). Їй вистачило 10 років, щоб піднятися від посади інженера на Машинобудівному заводі ім. Леніна, через власний відеосалон, до поста керівника великої корпорації ЄЕСУ. Драматизму ситуації надають труднощі на життєвому шляху, пов'язані з переходом до політичної діяльності. Зокрема, майбутня революціонерка 2000 р. потрапила ненадовго в українську в'язницю, після конфлікту з Л. Д. Кучмою (ситуація «різкого падіння після великого успіху»). Приниження і бажання помститися остаточно вивели Ю. Тимошенко на революційний шлях. У підсумку, вона здобуває всенародну любов і шану [5].

Під час останніх виборів президента України в політичному дискурсі було представлено кілька суперечливих стратегій репрезентації передвиборчого наративу. Так, наратив В. Литвина базувався на апеляції до традиційних народно-селянських біографічних схем. Головна ідея полягала у демонстрації життєвого шляху політика, починаючи від народження у селянській родині у глухому селі і завершуючи одним із перших постів у державному механізмі [4].

А. Гриценко намагався вибудувати власний дискурс на основі загальносуспільних проблем: він наголошував на неприйнятності

для України суто ліберальної моделі організації економіки та зазначав, що «так званий чистий ринок себе не виправдав» [2]. За таких умов біографічний наратив відходив на задній план, зводяться до певних загальноприйнятих для висвітлення біографічних рис, а також вирашних моментів (досвід керування міністерством, участь у «помаранчевій революції» тощо). Так було здійснено спробу перевести дискурс із особистісної площини у вимір суспільно-політичних проблем та замінити біографічний дискурс фаховим. Особистісний наратив А. Гриценка став вираженням запропонованого кандидатом дискурсу. Він постав альтернативним та підкреслено антисистемним, що виразилося, зокрема, і у гаслі «перший непрохідний». Крім того, антисистемність відображалася й в організації виборчої кампанії: збирання коштів на заставу кандидату А. Гриценку мало стати всенародним (відверта аналогія до організації виборчих кампаній у США).

Однак біографічний наратив поступався позиціонуванню як альтернативи до наявного суспільного дискурсу. Позасистемне позиціонування передбачало радикальну відмінність від запропонованих альтернатив, зокрема, і відмову від традиційної апеляції до важкого життєвого шляху, народності, традиціоналізму. Результат на виборах А. Гриценка засвідчив неготовність українського суспільства до радикальної зміни вектора політичного дискурсу.

Також передвиборча кампанія продемонструвала те, що політико-біографічний наратив як засіб політичної агітації має обмежений строк політичної придатності. За умов тривалої кампанії або постійної повторюваності одних і тих самих тем у публічному дискурсі політики, біографічний наратив починає втрачати актуальність та витісняється на другий план іншими, загальними темами. Так, якщо президентську виборчу кампанію 2004 року можна оцінити як своєрідне змагання двох біографічних стратегій та двох біографічних наративів, то в ході виборів президента 2010 року біографічний наратив у політичному дискурсі заміщується іншими темами (наприклад, геополітичного або економічного характеру), що також свідчить про обмеженість значення політичних наративів для суспільно-політичного дискурсу.

Як підсумок, необхідно відзначити, що політичний наратив – зв'язна та тематично об'єднана політична розповідь, призначена для публічної репрезентації певної ідеї (комплексу ідей).

Коли головною темою для побудови політичного наративу виступає життєвий шлях політичного діяча, то такий наратив називається біографічним та вибудовується відповідно до певних традиційних оповідних схем, що історично пов'язані з феноменом героїчного міфу минулого. За такого розуміння біографічний

нарратив у політиці виступає описом долання суб'єктом труднощів та досягнення мети на шляху до реалізації певних суспільно-політичних ідей.

Сюжетні лінії, об'єднання яких утворює біографічний нарратив, відображають, з одного боку, певні етапи життєвого шляху людини, а з іншого – різноманітні відхилення та викривлення цих етапів, котрі додають емоційності та драматизму викладу матеріалу.

Будь-який біографічний нарратив постає як комбінація драматичних сюжетних ходів. Відповідно, за умов сучасного українського політичного дискурсу він набуває ролі ідеологічної репрезентації політичної кампанії. Популярними темами у біографічних нарративах вітчизняних політиків є долання життєвих труднощів, успішна професійна реалізація, особисті мотиви політичної участі.

1. Героический миф // Мифологический словарь / [под ред. Е. М. Мелетинского]. – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – с. 634-640. 2. Гриценко А. В світі йде пошук балансу між ліберальною і командно-адміністративною системами / Анатолій Гриценко // «Дзеркало тижня» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1550/67571/> – Назва з титул. екрану. 3. Задорина Г. А. Практики формирования биографического нарратива персонажа в предвыборном дискурсе / Г. А. Задорина // Известия Уральского государственного университета. – 2006. – № 45. – С. 85-94. 4. Карпец А. Гламур и грязь предвыборного беснования [Электронный ресурс] / Александр Карпец // Свобода: общественно-политическое издание. – Режим доступа: <http://www.svoboda.com.ua/index.php?Lev=archive&Id=5223> – Назва з титул. екрану. 5. Мильштейн И., Попов Д. Оранжевая принцесса. Загадка Юлии Тимошенко / Илья Мильштейн, Дмитрий Попов. – М.: Издательство Ольги Морозовой, 2006. – 400 с. 6. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер». – 656 с. 7. Профатилова Л. Г. Нарративы как междисциплинарный конструкт / Людмила Профатилова // Методология, теория і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Харків: Видавництво Харківського національного університету ім. Каразіна, 2008. – с. 153-156. 8. Третьяков В. Т. Как стать знаменитым журналистом. Курс лекций по теории и практике современной русской журналистики / Виталий Товиевич Третьяков. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2004. – 623 с. 9. Чемерис В. Загадка Віктора Януковича / Валентин Чемерис. – Донецк: «Новый мир», 2004. – 95 с. 10. Шейгал Е. И. Многоликий нарратив / Е. Шейгал // Политическая лингвистика. – Выпуск (2) 22. – 2007. – С. 86-93.